

Iehuda Amikhai

(*Clavats a la carn del món*)

Manuel Forcano

Us parlaré de la meva experiència a l'hora de traduir un poeta hebreu contemporani, a partir de la seva expressió poètica des de l'hebreu modern, llengua revitalitzada des de finals del segle XIX, a Israel, i parlada pels hebreus d'aquest estat. Plantejaré la dificultat, la llunyania, i la proximitat cultural que nosaltres podem tenir, cap a la traducció d'una obra d'un personatge d'aquella cultura que potser nosaltres podem considerar propera, i alhora llunyana.

Traduir l'obra d'un poeta israelià modern implica que, quan llegeixes l'hebreu modern, hi ha referències que et poden portar cap a un arc cronològic de trenta segles enrere. Quan llegeixes l'obra d'un hebreu trobes referències que es poden trobar a la *Bíblia*, i que representen tres

MANUEL FORCANO (Barcelona, 1968) Poeta i traductor. És Doctor en Filologia Semítica i professor de la Universitat de Barcelona. Ha traduït lírics hebreus al català com Pinkhas Sadé, Ronny Someck i Iehuda Amikhai, així com dues antologies: *Queda't amb mi* (Barcelona 1995), i *Clavats a la carn del món* (Barcelona 2001, Premi de la Crítica Serra d'Or 2002 i Premi Cavall Verd de Traducció Poètica 2002). I en col·laboració amb d'altres arabistes catalans, ha traduït el poeta marroquí Mohammed Bennis i la poeta sahariana Aziza Yahdih (en premsa). També ha traduït de l'anglès proses d'E. M. Forster. Entre la seva obra poètica, destaquen: *Les mans descalces* (Premi J. M. López Picó 1992, Barcelona 1993), *De nit* (Premi Viola d'Or i d'Argent dels Jocs Florals de Barcelona de 1995, Palma 1999), *Corint* (Premi Jocs Florals de Barcelona 2000), i *Com un persa* (València 2001).

mil anys de literatura. Com és natural, aquest amplíssim arc cronològic fa que la tasca de traducció sigui de vegades molt difícil.

La tradició, o coixí, que tenen les obres de l'hebreu modern, és per nosaltres prou reconeguda quan, per exemple, l'autor fa referència a alguns dels textos de la *Biblia*. Posaré un exemple: tots coneixem el capítol primer del *Gènesi*. El començament diu: «Al principi, Déu va crear el cel i la terra. La terra era caòtica i desolada, les tenebres cobrien la superfície de l'oceà, i l'Esperit de Déu planava sobre les aigües» (Gen. 1, 1-2). Per tant, quan jo tradueixo un poema d'amor d'Amikhai, sabem de seguida d'on l'ha tret. Diu per exemple així aquest poema:

Hi hagué un vespre i un matí: només vam estar junts
sis dies, com els dies de la creació del món
però amb l'ordre a l'inversa.
Vam començar creant l'home feliç,
després van anar venint les altres bestioles i els ocells,
les plantes i els arbres de tot tipus, la llum,
i vam acabar en el caos i la foscor aletejant
sobre la superfície de les aigües.

De seguida veiem aquest art cronològic. Però quina és la veritable llunyania que nosaltres sentim? Veiem el lligam, l'origen i el final, però quina és la llunyania? Podríem dir que la llunyania cultural rau en el fet que possiblement nosaltres no coneixem ni el per què, ni tenim l'objectiu clar des d'on es van escriure les paraules del capítol primer del *Gènesi*. Només els biblistes saben el per què i com aquestes paraules han arribat fins a nosaltres. Però bé, és un text que literàriament a la *Biblia* funciona, i que després modificat també el fa funcionar Amikhai en el seu poema.

Podríem dir que hi ha un espai i una llunyania cultural, però en canvi el poeta utilitza aquestes paraules conegudes per expressar, al cap i a la fi, una sèrie de sentiments universals, com són la pena, l'amor, el desamor, que també ajuden a fer-lo més proper, i comprensible.

Nosaltres diríem que els sentiments no tenen cronologia, i això ens pot fer entendre paraules que facin referència a la *Bíblia*, sempre que aquests textos estiguin al servei d'expressar tota una sèrie de sentiments que nosaltres encara continuem sentint avui en dia. Els sentiments són humanament eterns, i per tant, la cronologia de l'ús de les paraules que els expressa no canvia. L'únic que canvia són les metàfores.

Ara els llegeixo un altre poema molt breu d'Amikhai que diu així:

No pareu de convertir les espases en arades
no, no pareu
seguiu posant-les fins que neixin d'elles músiques
i un altre cop qui vulgui fer la guerra
haurà de tornar a les eines de la terra.

Un lector israelià que llegeix això, veu claríssimament d'on ve, i per què està dit d'aquesta manera. Els breus versos expressen el desig d'una pau universal, i una claríssima referència al capítol segon d'*Isaïes*, verset quatre, en el qual hi ha el desig de l'expressió de la pau universal que vindrà amb la suposada fi del món. Però nosaltres això no ho veiem. La tasca de traducció poètica d'un escriptor jueu, amaratats com estan dels textos de la *Bíblia*, pot resultar difícil per nosaltres.

El laïcisme que caracteritza la nostra societat actualment, fa que nosaltres encara ens allunyem més d'una literatura que fa referència als seus clàssics, i més si aquests són els textos de la *Bíblia*. La nostra societat ja no coneix la *Bíblia*, ja no la llegeix, i això fa que es perdi un coixí molt important per entendre una literatura que, al cap i la fi, té les seves referències clàssiques en els textos més antics que es conserven, que són els textos del segle X aC, dipositats en el codi actual de la *Bíblia* que ens ha arribat.

És cert que nosaltres coneixem millor la cultura jueva que no pas la cultura dels pobles fang de l'Àfrica subsahariana, o les cultures esquimals d'Alaska. Com que és un poble mediterrani, l'hem tingut també a casa nostra, i la nostra societat té unes arrels judeocristianes; això ens

en dóna una certa comprensió. Ara bé, com que nosaltres no coneixem tampoc a fons les arrels de la nostra cultura, aleshores l'esment de les fonts de la cultura hebrea contemporània també ens queden lluny.

El laïcisme del nostre segle és un dels culpables que fa que els textos se'ns facin llunyans, i això s'hauria d'arreglar d'alguna manera. La *Bíblia* s'hauria de llegir com una gran obra de la nostra literatura, sent una base mitològica del nostre món, juntament amb d'altres obres clàssiques que en l'actualitat són bandejades des de l'ensenyament.

A l'hora de traduir, quan els autors hebreus fan servir com a referència els textos bíblics, i els textos litúrgics del Talmud o de la Tradició rabínica, el traductor català ha de cercar una solució. Jo, per posar un exemple, llegiré un petit poema sobre Jerusalem, també de Iehuda Amikhai:

Un funeral a la muntanya de Sió: el taüt
carregat a les espatlles es balanceja com un bri de palla
en una processó de formigues negres.
La bossa de la mà negra de la vídua resplendeix
al sol de mitja tarda. Tu, Pare Nostre,
Rei nostre, que no ve a nosaltres el vostre regne.

L'hebreu no diu això, l'últim vers no diu això, diria «que tu Pare nostre, el nostre Regne es faci i arribi a la nostra salvació». Aquest darrer vers és una frase conegudíssima d'una de les pregàries repetida pels jueus durant tres cops al dia que tothom reconeix.

Què fa el traductor? Doncs senzillament ho pots traduir literalment, donant una explicació al lector, o senzillament només transmetre l'efecte que el lector israelià té en llegir una pregària de la seva societat. La meua solució, opció, i decisió –traduir crec que també és decidir– fou col·locar una frase del Pare Nostre, i intentar donar al lector català l'efecte que té el lector israelià; Amikhai és un autor que dessacralitza la llengua, o el to bíblic i religiós que tenen moltes paraules, i el seu llenguatge introdueix en la seva poesia el to col·loquial, posant paraules

molt sacres, amb un pes religiós molt fort, i això li fa ser un *crack*. Quan comença a publicar als anys cinquanta, esdevé un escàndol perquè parla com si anés a comprar patates amb paraules de la *Bíblia*, i és el primer poeta que ho fa dins de la tradició de la literatura moderna hebrea. Dessacralitza la llengua completament.

La literatura hebrea, amb Amikhai, ha fet una cosa que no acostuma a passar en cap literatura, i és que ha fet de la poesia el gènere a partir del qual la llengua col·loquial es fa literària. La poesia acostuma a ser en les literatures aquell estadi del gènere més excels, on la llengua és la més difícil, refinada, i la més cuidada. Amikhai gira la truita, i a partir dels anys cinquanta la poesia és l'únic gènere en la literatura hebrea contemporània que fa servir la llengua col·loquial, causant un terratrèmol a dintre del món literari que farà que tots els altres gèneres se sentin influenciats. I és aleshores quan la literatura hebrea contemporània incorpora la llengua col·loquial a partir del gènere menys col·loquial, que és el gènere poètic.

En aquesta tònica de dessacralitzar, quan es parla de la nostra societat es diu que és una societat creient, però no practicant. No participa en les celebracions, però el laïcisme que es viu a Israel és radicalment diferent. És un laïcisme on majoritàriament la gent no creu, però practica, perquè a Israel practicar els preceptes de la religió jueva implica senzillament ser jueu. Viure i aplicar els punts bàsics de la identitat jueva. La gent no menja porc, però no perquè Déu ho hagi prohibit, sinó que la tradició porta a no menjar porc, i com aquest punt molts altres. Per tant, es practica el judaisme sense creure d'una manera majoritària, sent aquesta la diferència del seu laïcisme amb el nostre.

Per exemple un poema que es diu «El cap»:

Quan vaig donar-me un cop a la porta vaig cridar
«el cap, el cap», i «la porta, la porta».
No vaig cridar «Mare», ni «Déu».
I no vaig dir que havia vist la Fi dels Temps
d'un món on ja no existirien ni caps, ni portes.

Quan vas acariciar-me el cap, vaig xiuxiuejar
«el cap, el cap» i «la mà, la mà».
No vaig xiuxiuejar «Mare», ni «Déu».
I no vaig tenir visions fantàstiques
de mans acariciant caps dalt al cel.
Tot el que jo crido, dic i xiuxiuejo és
per consolar-me a mi mateix: el cap, el cap
la porta, la porta, la mà, la teva mà.

Novament és un exemple molt clar com Amikhai arremet un altre cop contra aquests punts del que seria la tradició apocalíptica dels jueus. Ell aparta tot això, ho coneix. Ell en parla perquè forma part d'ells, però ho aparta, i en definitiva només es queda amb la mà de l'estimada que el consola, que el salva.

La literatura israeliana laica s'ha buscat la inspiració en d'altres indrets. La *Bíblia* és molt important, les referències sinagogals també, però com a laica, oberta i occidental ha cercat també d'altres referents, cosa que l'ha portat a ser una literatura plenament occidental, moderna, nostra, i que la podem entendre perfectament. Com a exemple us llegiré un altre poema d'un altre escriptor hebreu contemporani que és un poeta que nosaltres podríem anomenar com a allunyat de les referències jueves, sobretot pels seus poemes. És un poema que es diu «El bes», molt prosaic, senzill, que explica una anècdota del que li passa, i que podria escriure un altre poeta de la nostra tradició occidental. Diu així:

Tot passant, ara fa uns dies pel carrer Agripes
vaig sentir que un home cridava pel meu nom
vesprejava, algunes de les botigues del mercat ja començaven a tancar.
Les parades d'olives, síndries.
L'home amb una visera se'm presentà, Kable es deia.
Se'l veia una persona humil, però amb alguna cosa viva
va venir a preguntar, va dir-me que era pintor

fum espès ens arribà d'un taulell d'allà a la vora
vam apartar-nos una mica cap una altra banda.
Era un home d'aquests que no havia aconseguit res a la vida
feia la seva feina per amor a l'art.
Entre d'altres coses va dir-me que a la seva juvenesa
s'embarcà cap a París, perquè el seu somni era ser pintor.
Allà, a l'atri de l'École, veié un dia un vell vestit tot de parracs, gras, pudent
vagant pels parcs.
Pels estudiants va saber, per sorpresa seva
qui era aquell home, aquell vell.
Fou el model de Rodin per a la seva estàtua «El bes».

És un exemple claríssim de com un tema que no té res a veure amb la tradició jueva, forma part del sentit poètic d'aquest escriptor; com un poema d'aquests, Amikhai també en té moltíssims, i això l'ha portat a ser un dels poetes més traduïts a les llengües occidentals, a més de trenta-cinc idiomes. És el poeta més traduït de la literatura hebrea contemporània, i val a dir que en català ja es va estrenar l'any mil nou-cents setanta-tres de la mà de l'hebraïsta Eduard Feliu, que féu la primera traducció a l'Estat espanyol d'un poeta hebreu contemporani. Després ja ve la meva aportació bastants anys després.

Els nous poetes de la literatura israeliana contemporània continuen fent referències als seus clàssics –als textos de l'antic Testament– i això es fa difícil per al traductor, ja que el nostre món no té al cap aquestes referències, i ens trobem sempre amb el dilema de posar notes, o de donar explicacions, o senzillament buscar de trobar solucions, fent servir algunes pregàries que més o menys nosaltres puguem conèixer com a judeocristianes de la tradició en què ens varen educar.

Com a conclusió podríem dir que la poesia hebrea moderna és com una moneda amb dues cares. Una cara amable que és la que se'ns fa pròxima, perquè és una poesia nova, occidental, laica, i despresa de molt sentit religiós, un sentit religiós que nosaltres ja no podem conèi-

xer. I un altra cara que ens la fa sentir llunyana i esquerpa, que és quan hi ha aquestes referències a textos bíblics, o a personatges bíblics que ja no sabem qui són. Qui sap ja que Abigaïl va ser una de les dones de David? Aleshores la literatura hebrea contemporània ja no és tan amable. Per tant, és una moneda on queda molt clar l'ara, l'abans, i això seria perfectament traduïble al que són els temps verbals de l'hebreu. Els temps verbals de la llengua hebrea només són dos. L'acció acabada, que és el passat, i l'acció inacabada, que està tant en present com en futur. El present, al cap i a la fi, no existeix, és un invent que gramaticalment el trobem, però, que normalment en la llengua no existeix.

Podríem dir una frase d'un rabí polonès del segle XVIII que diu: «la poesia no és més que recordar el futur». Per tant, resta perfecte perquè agafa els dos temps dels quals es forma la literatura hebrea contemporània.

Voldria fer també una referència al que se m'ha dit en el sentit que hi ha un clar exemple d'empatia, de filiació amb el poeta. Jo penso que és molt important que un poeta tradueixi un poeta que li agradi, i que se senti identificat amb l'emoció dels seus versos. Has de tenir química amb el poeta que tradueixes. Amikhai també és un poeta que escriu rimat, i això pot fer difícil la traducció. Però el seu vers és el que s'anomena blanc, o lliure, i rimadament ho ha fet per encàrrec, o mofant-se d'aquesta tradició, però això no és traslladable en català, no té sentit, si no és que el traductor tria el metre.

Hi ha una frase del *Llibre del Talmud* que diu així: «Qui tradueix literalment és un mentider, i qui afegeix res és un blasfem.» Aleshores d'aquesta disjuntiva, jo penso que el meu mester de traductor ha intentat ser un mentider i un blasfem alhora. He volgut ser-ho tot, un mentider i un blasfem, i penso que cal ser-ho. Cal ser mentider perquè quan es pot traduir literalment ho farem, i si s'ha d'afegir alguna cosa s'ha de fer. Prefereixo un blasfem que hagi afegit alguna cosa, però que em toqui. La poesia vol expressar emocions, i si en la traducció vols que el lector també se senti emocionat, ho has de fer de totes les maneres. Per tant has de mentir, blasfemar, i traduir literal-

ment. L'objectiu ha ser l'emoció, i això és el que ha de valdre. Si Amikhai ha agradat, cal que se sàpiga que he mentit, que he blasfemat, i ho dic públicament.

Per acabar voldria dir una cosa que em va agradar molt: ara que Carner està de moda, llegiré un consell de Carner als traductors. Diu: «Apreneu llengües; això té dos grans avantatges. Un és que podreu traduir, i l'altre que essent conversant en llengües alienes, deixareu córrer de llegir traduccions». Per tant jo diria que, en veritat, qui aprengui hebreu encara s'emocionarà més. Jo he fet la meva tasca de traduir l'emoció, però si es llegeix en llengua original, encara hi ha més emoció.